

SALAT LEVENTE

1.

Pontosító megjegyzéssel kell kezdenem: noha a kérdés ezt sugallja, a magyar kisebbségkutatást megítélésem szerint lehetetlen önmagát belső szempontok és sajátos prioritások alapján megszervező, a nemzetközi tudományos kontextustól, illetve a nemzetközi politika eseményeitől függetlenül elgondolt területként értelmezni. Ennek megfelelően a legfontosabb változásokat én nem a kutatási terület belső logikájának az alakulásából látom levezethetőnek, hanem abból, hogy a magyar kisebbségkutatásban szerepet vállalók miként reagáltak le a nemzetközi politikának azokat a fejleményeit, amelyek behatárolták a kisebbségpolitika mozgásterét, és ezzel szoros összefüggésben a kutatási terület várakozási horizontját. A legfontosabb ilyen fejleménynek azt a fordulatot látom, amelynek nyomán a kisebbségi problematika lekerült az európai biztonságpolitika napirendjéről, és szertefoszlottak a kérdés európai szintű rendezéséhez fűzött korai remények. E fordulatot követően egyesek egyszerűen fölhagytak a területtel kapcsolatos vizsgálódásaikkal, mások a változó körülményekhez igazodva próbálták áthangolni kutatói érdeklődésüket. Míg korábban a magyar kisebbségkutatás hangsúlyosan a politikai döntések előkészítéséhez, illetve befolyásolásához kívánt hozzájárulni, mind nemzetközi, mind belpolitikai vonatkozásokban, és elsősorban a magyar kisebbség(ek) helyzetére összpontosított, az említett fordulat után a kutatási terület mellett kitartók más kisebbségekre is kiterjesztették vizsgálataikat, fölfedezték a roma-kérdést, vagy módszertani újításokba kezdtek. A magam szűkebb területe, az etnopolitika a módszertani újítások természetére nézve illusztratív. Noha a vizsgálódások fő indítéka a – korábban egyszerűen kisebbségeknek nevezett – politikai értelemben hátrányos helyzetű kulturális, nyelvi vagy vallási közösségek problémáinak a megértése marad, a kutatás hangsúlya a politika és etnicitás viszonyának a megértésére helyeződik át, amiből az következik, hogy a fölmerülő kérdéseket nem csak a hátrányos helyzetű kisebbségek, hanem a domináns többségek oldaláról is vizsgálni kell. Másként szólva: e módszertani nézőpontváltás következtében egyértelművé válik, hogy nem csak a kisebbségeknek, hanem a többségeknek is van etnicitása, és annak viszonya a politikához, tükröződése a politika intézményeiben legitim és izgalmas kutatási terület. E módszertani áthangolódás természetesen bizonyos fogalmak használatával

kapcsolatos szokások megváltozását, jelentésviláguk átrendeződését is eredményezte. A leglátványosabb pályát minden bizonnyal a multikulturalitás – a kulturális, nyelvi, etnikai, vallási, jogi stb. megosztottság – fogalma futotta be, amely a kilencvenes években még szitokszónak számított a magyar politikai nyilvánosságban, újabban pedig egyre többen ismerik fel, hogy a nemzetközi szakirodalom szociológiailag releváns változóként, fontos – többnyire negatív – strukturális adottságok prediktoraként használja a fogalmat. A fogalomhasználattal kapcsolatos szokások változásáról lehet beszélni továbbá magának a kisebbség fogalmának a tekintetében, és érzésem szerint sokat – noha még mindig nem eleget – árnyalódott az autonómia-fogalom jelentésvilága is. Más fogalmak, mint például a megmaradás, amely a kilencvenes évek során még sokunkat foglalkoztatott, mára szinte teljességgel kikopott a tudományos fogalomhasználatból.

2.

A kilencvenes évek első felét társadalmi aktivizmussal vegyülő tájékozódás jellemezte az esetemben. 1994-ben a Korunk Baráti Társaság égisze alatt országos reprezentatív mintán elvégzett vizsgálatot kezdeményeztem a Romániában uralkodó identitásstruktúrákról, illetve a román-magyar kapcsolatok fontosabb mutatóiról, amelyet 1995-ben és 1996-ban egy-egy, majd, az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontjának a keretében 2000–2002 között újabb három vizsgálat során megismételtünk, a 2001, illetve 2002-es adatfelvétel esetében a roma kérdés dimenziójával is kiegészítve a kutatást. A kilencvenes évek második felében érdeklődésem a kisebbségi lét normatív vonatkozásai fele fordult. 2000 után néhány, módszertanilag nem túl látványos kvalitatív kutatást kezdeményeztem a romániai magyarság megmaradásának szellemi feltételeiről, a közép-kelet-európai kisebbségi pártok kormányzati részvételének a következményeiről, illetve a román-magyar megbékélést akadályozó tudatszerkezetekről. 2004 óta az etnopolitika, azon belül a kulturális megosztottság politikai következményeinek a kérdése áll érdeklődésem középpontjában, amelynek mind normatív, mind empirikus vonatkozásai foglalkoztatnak. Ez utóbbi fordulatot tartom az eddigi pályám során bekövetkezett legjelentősebb változásnak, amely az előző kérdésre adott válaszomban említett dekonjunkció mellett a nemzetközi szakirodalomban való egyre elmélyültebb tájékozódás számájára írható. E tapasztalatok alapján úgy ítélem meg, hogy a kulturális

megosztottságnak, mint szociológiailag releváns mutatónak és következményeinek a vizsgálata, illetve annak tanulmányozása, hogy az etnikai, nyelvi, vallási és jogi megosztottság miként tükröződik a világ különböző térségeinek, illetve államainak a politikai intézményeiben, újabb lendületet adhat a sok tekintetben dekonjunktúrába került magyar kisebbségkutatásnak. Az etnopolitikai szemlélet térnyerése a kisebbségkutatásban esély egyben arra is, hogy a jogharcként sok tekintetben megfeneklett kisebbségpolitikai törekvéseket közpolitikai nyelvezetben próbáljuk meg újrafogalmazni és napirenden tartani.

3.

Noha az egyes közép-európai államokra jellemző kisebbségi viszonyok sokban különböznek, általában elmondható, hogy a térségben a nemzeti-kisebbségi, illetve etnikai identitások döntő többsége eljutott a hivatalos elismertség állapotába. A térség országainak a zömében törvények biztosítják az identitás szabad megválasztásának, illetve megőrzésének a jogát. Több országban van példa arra is, hogy az állam intézményei alkalmazkodnak a kulturális megosztottság körülményeihez, és bizonyos – többnyire szerény – mértékben tükrözik az etnikai, nyelvi és vallásos sokféleséget, akár a feliratok, a kommunikáció, az ügyvitel vagy a hivatalos dokumentumok nyelve tekintetében, akár a személyi állomány összetételében. Hiányoznak ezzel szemben a térségben az intézményesített – hatályos törvényben vagy alkotmányban rögzített – hatalommegosztás példái, amelyek képesek volnának a közösségi identitások fennmaradását hosszútávon garantálni. (A nemzetközi politika teljesítőképességének sajátos korlátait tükrözi a körülmény, hogy a hatalommegosztás a délkelet-európai térségnek csak azokban az államaiban jött szóba, mint lehetséges megoldás, ahol elhúzódó, humanitárius katasztrófákat okozó erőszakra került sor előzetesen.)

4.

Ahogy a kisebbségkutatás eddigi alakulását sem lehet a nemzetközi, illetve a térségre hangsúlyosan jellemző nemzetállami politika kontextusától elválasztva értékelni, a kutatási terület jövőbeni alakulását is nagymértékben be fogja határolni véleményem szerint az Európai Unió helyzetének és a térségben található államok belpolitikájának az alakulása. Számolni kell azzal, hogy a NATO terjeszkedésének, illetve az EU keleti bővítésének a lezárultával a térség államai elérték – legalábbis rövid- és

középtávon – saját kisebbségpolitikai teljesítőképességük határait, ami azzal járt együtt, hogy a kisebbségi jogok terén az eddigi eredményeket létrehozó kodifikációs folyamat megtorpant, jelentős mértékben csökkentve a kisebbségek parlamenti képviseletének a gyakorlati jelentőségét. A kialakult helyzetben a megoldatlan vagy kezeletlen kérdéseknek közpolitikai problémákként való újrafogalmazása jelentheti az egyik kiutat. Másik várható fejlemény, hogy a kisebbségpolitika téttel bíró színhelyei a nemzeti szintű politizálásról a helyi és regionális színterekre helyeződnek át. E valószínűnek látszó változások kontextusában arra számíthatok, hogy a helyi politika, annak intézményei, technikái és teljesítőképessége, a regionális fejlesztéssel kapcsolatos kompetenciák kerülnek majd várhatóan a figyelem előterébe. Az Európai Unió politikák szellemiségében rejlő lehetőségek felfedezése talán azt is eredményezni fogja, hogy néhány régi kisebbségpolitikai problémát az EU intézményei számára érthető nyelvezetben fogalmazzunk újra, amire többek között a strukturális diszkrimináció néhány jelensége kínál példát és lehetőséget. S tekintettel arra, hogy a szimbolikus politizálás tartalékai várhatóan nem merülnek ki a belátható jövőben, valószínűsíthető, hogy olyan régi témák, mint az autonómia is szerepelni fognak a kulcskérdések között.

5.

A kommunizmus romániai öröksége és az Erdélyi magyarok című, a Tismăneanu-bizottság jelentésének magyarokra vonatkozó részét felvezetve írta: „A diktatúra örökségével való kritikus szembenézést tovább nehezítette az a körülmény, hogy az egységes román nemzetállam konszolidálásának fontos vívmányai kötődnek a román kommunizmus történetéhez. Ha ezek a vívmányok kisebbségi – magyar, német és zsidó – szempontból súlyos, egyes esetekben visszafordíthatatlan veszteségeket és leépüléseket eredményeztek is, látni kell, hogy a román nemzet tagjaitól alaptalan dolog volna elvárni, hogy a kommunizmus örökségének ehhez az összetevőjéhez kritikusan viszonyuljanak.” Ennek nyomán Ön szerint egy konzociális modell kialakításának, illetve a „nemzetek közti megbékélésnek” mennyiben előfeltétele a történelmi szembenézés, az önrevízió? Hogyan jelenik meg ez az Ön és az EDRC rendkívül fontos mediátori tevékenységében?

Nem gondolom, hogy bármiféle kibontakozásnak – legyen az akár konzociáció, akár valami más, mindkét fél számára elfogadható berendezkedés – feltételeként kellene felfognunk a történelmi önrevíziót, tekintettel arra, hogy a nemzetek teljesítőképessége ebben a tekintetben igen korlátozott. Ez különösképpen így van a magyar-román

relációban, a közeledést lehetővé tevő önrevízió ugyanis mindkét fél esetében olyan események átértékelését feltételezné, amelyeket külön-külön a nemzeti lét legbensőbb lényegéhez tartozóként termel újra folyamatosan a magyar és a román nemzeti narratíva. Ennek megfelelően és nem a múlt összehangolt átértelmezésében, hanem a közös jövőépítésben látnám inkább a lehetőséget, ami a konfrontálódó mentális struktúrák fokozatos lebontását, dekonstruálását feltételezné. Ennek egyik útja a fiatal nemzedékek más, a jelenlegi adottságokhoz és a jövőbe vetített célokhoz igazított szellemében való nevelése. Erre én magyar, román és angol nyelven folytatott oktatói tevékenységem révén teszek szerény kísérletet, az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja pedig a román oktatási rendszerből teljességgel hiányzó multikulturális nevelés meghonosításán, intézményi kínálatának bővítésén fáradozik.